

tánc tudományi 2020 | 2021
tanulmányok

SZERKESZTETTE

FUCHS LÍVIA
FÜGEDI JÁNOS
PÉTER PETRA

MAGYAR TÁNCMŰVÉSZETI EGYETEM
MAGYAR TÁNCUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST 2021

A kötet megjelenését támogatta:

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap
K 17 kutatási pályázati program K 124270 számú projektje

A kötet kiadásához hozzájárult a Magyar Táncművészeti Egyetem
munkáját támogató Noverre Táncművészeti Alapítvány

Az angol nyelvű tanulmányokat és a magyar nyelvű összefoglalókat fordította
Galamb Zoltán

Nyelvi lektor
Molnár Zsófia

Borítóterv, tipográfia és tördelés
Czeizel Balázs

© Szerkesztők, szerzők, fotósok, fordító, 2021

A borítón Ayumi Toyabe látható Berger Gyula *Augmented Spaces* című koreográfiájában
A felvételt készítette Syporca Whandal, 2020. augusztus, Monor, L1danceFest

Tánctudományi Tanulmányok – Tudományos Évkönyv 23. kötet, 2020–2021
ISSN 0564-8335

Elektronikus elérhetőség: <http://mte.eu/tudomany/publikacios-eredmenyek/tanctudomanyi-tanulmanyok/>

Alapította a Magyar Táncművészek Szövetsége 1958-ban
Megjelent 1958–1970 és 1975–2003 között
Újrarendítette a Magyar Táncművészeti Egyetem 2021-ben

Kiadja a Magyar Táncművészeti Egyetem, együttműködésben a Magyar Tánctudományi Társasággal
A kiadásért az egyetem rektora felel
Szerkesztőség: Magyar Táncművészeti Egyetem
1145 Budapest, Columbus u. 87–89.
Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

- 7 | BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR
Tánctudományunk jeles lapja
Kiadói előszó a Tánctudományi Tanulmányok új folyamához
- 9 | FUCHS LÍVIA
Visszatekintés
- a tánctudomány útjai
- 23 | JANET O'SHEA
A tánctudomány gyökerei és elágazásai
- 43 | JENS RICHARD GIERSDORF
A tánctudomány a nemzetközi felsőoktatásban
Egy tudományág kialakulásának genealógiája
- 68 | KAVECSÁNSZKI MÁTÉ
Tánctudomány és társadalomtörténet
Lehetséges kapcsolódási felületek
- a magyar kortárstánc múltja és jelene
- 99 | PÉTER PETRA
Kreatív Mozgás Stúdió
Egy alternatív (tánc)művészeti klub az államszocializmus utolsó évtizedében
- 157 | DERES KORNÉLIA
Az üvegkoporsó visszatér
A Természetes Vészek Kollektíva két előadásáról

- 173 | KOMJÁTHY ZSUZSANNA
Görcs a testben
Deformáció, érzet és obszcenitás a Hodworks előadásában
- kortárs táncelméletek és -elemzések
- 199 | CZIRÁK ÁDÁM
A beszédaktusok (tánc)színházának politikussága
Gondolatok Jérôme Bel, Laurent Chétouane, Christoph Winkler,
a Lupita Pulpo és Ivana Müller előadásairól
- 221 | HAJNAL MÁRTON
Fogyatékoság és tánc
Néhány lehetséges elméleti megközelítés és a CandoCo
első magyarországi vendégjátékának elemzése
- 240 | SZEMESSY KINGA
Elmosódó test- és énhatárok, kortárs ökokoreográfiai gyakorlatok
- táncantropológia és táncfolklorisztika
- 275 | VARGA SÁNDOR
A közép-erdélyi botos táncok 20. századi változásai
- 289 | PÁL-KOVÁCS DÓRA
A magyarózdi csárdás határátlépő mozdulatai és az öltözet
- 305 | KARÁCSONY ZOLTÁN
A mérai legényes szerkezete eltérő műfaji keretek között
- 387 | Résumé of Papers
- 401 | A kötet szerzői

táncantropológia
és táncfolklorisztika

VARGA SÁNDOR

A közép-erdélyi botos táncok 20. századi változásai

BEVEZETÉS

A tánc és a politika kapcsolatára a nyugati táncantropológia már az 1970-es években felfigyelt, de – ahogy ezt Susan A. Reed részletesen összefoglalja – az ilyen jellegű kutatások igazán csak az 1980-as évektől kezdve élénkültek meg (503–532). Miként a *Yearbook for Traditional Music* 2001-ben kiadott száma mutatja, az érdeklődés később sem csökkent, az évkönyv tizenöt táncos tanulmánya közül hat is a tánc politikai vonatkozásaival foglalkozik (Buckland; Giurchescu, „The power of dance”; Ilieva; Loutzaki; Öztürkmen; Quigley).

A magyar táncutatásban csak a 2000-es években jelentek meg olyan vizsgálatok, amelyek a tánc- és zenekultúra jelenségeinek politikai hátterét is figyelembe veszik (A. Gergely; Kavacsánszki, „A táncantropológiai módszer”, „Tánc”; Könczei).¹ A megkésetttség egyik oka, hogy a 20. század közepén induló magyar táncfolklorisztika elsősorban a táncok és kísérezeneik formai-szerkezeti jellemzőire fókuszált. Martin György tanulmányaiban rendre megjelenik ugyan az európai, illetve a magyar tánc-kultúra változásainak társadalmi, művelődéstörténeti háttere is, de ezek politikai aspektusa általában hiányzik.² Az 1950-es évek társadalmának és gazdaságának szocialista átalakulása nagyban érintette a magyar parasztság kultúráját, így tánc-kultúráját is, de az akkori jelenkutatás elé a kommunista hatalom akadályokat gördített.³

1 | A nemzetközi és a magyar érdeklődés e témában való közeledését mutatja az ICTM Study Group on Ethnochoreology 2018 nyarán Szegeden rendezett szimpóziuma, amelynek az egyik fő témája a tánc és a politika kapcsolata volt. A jelen írás alapjául szolgáló előadásom itt hangzott el először.

2 | Martin az európai és az abba beágyazódó magyar tánc-történetet társadalmi, kulturális változások tükrében értelmező vizsgálódásainak eredményeit Hofer Tamás foglalta össze „A magyar népi kultúra történeti rétegei és európai helyzete Martin György kutatásainak fényében” című tanulmányában. Az 1950-es évek magyar tánc-kutatói közül Gábor Anna hívta fel a figyelmet arra, hogy a néptáncokat nem lehet elválasztani attól a társadalmi és politikai közegtől, amely az adott falura, vidékre jellemző (366), de példákat csak a szocialista korszakot megelőző időkből hoz (369).

3 | A politikai változásokra érzékeny, új kultúrakutatási paradigmákat a regnáló politika szocialista ideológiája az 1950-es évekre már száműzte a tudományos életből (Varga, „Scientific legacy” 88). Az ideológiai akadályok mellett azonban meg kell említeni azt is, hogy a magyar táncfolklorisztika a jelen kulturális mikrofolyamataira kevésbé koncentrááló kutatói kérdésfeltevésai megfeleltek a 20. század közepi kelet-európai néprajzi kutatás még érvényben lévő, archaizáló, etnicizáló, a nemzeti horizontról nehezen elmozduló szemléletének is.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a magyar táncfolklorisztika egyáltalán nem érintette volna a politikum területét. A táncnak a nemzeti identitás megteremtésében játszott szerepét értelmezhetjük politikai kérdésként is, ahogy erre magyar kutatók részéről már történtek próbálkozások.⁴ Több kutató említi az 1970-es években induló táncházmozgalom politikai szerepét is,⁵ és a szocialista kultúrpolitika táncra irányuló figyelméről is olvashattunk már részletesen Kavecsánszki Máté „Tánc és politika” című írásában (81–84).

Úgy vélem, a tradicionális táncművelésben végbemenő történeti változások, illetve a hagyományvilághoz szorosan kapcsolódó revival közegek működésmechanizmusai és hatásai sem igazán érthetők a politikai kontextus ismerete nélkül. A következőkben ezek figyelembevételével a magyar és a román táncos revival mozgalomban is kedvelt közép-erdélyi táncfajta, a botos táncok 20. századi változásainak, a tradicionális falusi kultúrából való eltűnésének mögöttes, gazdaságpolitikai-társadalmi okait vizsgálom. Az említett típusba tartozó táncok közül néhány csak a román színpadi revival hatására él tovább. Elemzésem végén igyekszem rámutatni arra, hogy a változások a kultúrpolitika akaratképzését is tükrözik.

A vizsgálathoz felhasznált információk a közép-erdélyi terepmunkáimból, a magyar és a román revival közegekben végzett közel húszéves résztvevő megfigyeléseimből és a szakirodalomból származnak.⁶

BOTOS TÁNCOK KÖZÉP-ERDÉLYBEN

A botos táncok már az 1900-as évek legelején felkeltették a tánc iránt érdeklődő magyar értelmiség figyelmét,⁷ de a tényleges forrásfeltárás és elemzés csak az 1950-es évektől indult meg. Ezekben a táncokban kutatóink a középkori hajdútánc és azon keresztül a még régebbi – akár az ókorig visszavezethető – fegyvertáncok maradványait vélték felfedezni (Andrásfalvy „Párbajszerű táncok” 109; Martin „Eszközös pásztortáncok” 295).⁸

4 | A téma összefoglalását lásd Kavecsánszki „A táncantropológiai módszer alkalmazásának lehetőségei a nemzeti-etnikai identitás vizsgálatában” (93), valamint „Tánc és politika” (79–81) című írásaiban. Pávai István „A népi és nemzeti kultúra viszonyának néhány zenei vetülete Erdélyben” című tanulmányában az erdélyi zene- és táncfolklór, illetve annak egyes részeinek magyar, valamint román részről történő nemzeti kisajátításáról is ír, azt is megemlítve, hogy ezen jelenség mögött gyakran politikai nyomásgyakorlás is állt (143, 154, 155).

5 | Ezek felsorolását lásd Kavecsánszki „A táncantropológiai módszer” című tanulmányában (94, 22. lábjegyzet).

6 | A Közép-Erdélyben végzett terepmunkámról és annak módszertanáról a *Változások egy mezősi falu XX. századi táncművelésében* című disszertációmban írtam bővebben (6–11). A közép-erdélyi eszközös táncok kutatásával kapcsolatos terepmunkám adatait lásd a „Szöveggyűjtemény az erdélyi eszközös táncok vizsgálatához” című írásomban.

7 | Ehhez bővebben lásd Hanusz Zsuzsanna „A hajdani hajdútánc nyomában” című írását.

8 | A fegyvertáncok és az eszközös pásztortáncok közvetlen történeti kapcsolatát rajtam kívül („Botos táncok” 684) Kürti László is kérdésesnek tartja. A téma felülvizsgálatához az eddigienél részletesebb forrásfeltáráson alapuló vizsgálatra van szükségünk.

Az erdélyi botos táncokkal kapcsolatos lokális terminusok közül a történetiség szempontjából a haidău a leginkább figyelemreméltó.⁹ Martin György „Az erdélyi román hajdútánc” című tanulmányában vélhetően az elnevezés etimológiájából indult ki, amikor a haidăut a hajdútánc változatának tekintette (169). Martin szerint:

A haidău eszközhasználata eltér más botos pásztortáncokétól, azoknál egysíkúbb. A botra csupán támaszkodnak tánc közben, mindig függőlegesen – többnyire jobb kézben – földre támasztva tartják, néha ritmikusan földhöz ütögetik, vagy megcserélik egyik kézből a másikba, átvetik láb alatt. E táncnál nem a botmozgás dominál. (173)

Dél-Erdélyben a haidău többféle változatban élt még az 1960-as években is, Martin kötetlenebb egyéni, szabályozott csoportos, bottal, illetve páros, nővel járt formáit is említi (173). Megállapítása szerint a formai jegyek, a passzív bothasználat, a páros táncokkal való szerves kapcsolat, a gazdag motívumkincs, a „nemesveretű előadásmód”, valamint a lassú tempó miatt az erdélyi román botos táncok a 18. század előtti kelet-európai eszközös pásztortáncok „egyik, sajátos irányba fejlődött regionális-etnikus típusát” képviselik (177).

Anca Giurchescu az erdélyi călușer és a Duna-síkság căluș rituáléit összehasonlító tanulmányában írja: a táncosok legfőbb szerepe, hogy megvédjék közösségüket a különböző, ártó szándékú, nőnemű mitikus lények ellen („A Comparative Analysis” 34). Giurchescu szerint az említett lények elleni küzdelemnek már a távoli történelmi korokban is lényegi eleme volt a bot, illetve a különböző eszközök.¹⁰ Giurchescu a kaluserek által járt táncot más botos táncokkal (a de botăval és a haidăuval) együtt Erdély férfitáncainak legrégebbi rétegéhez sorolja (35–36).

A román kutatók közül Constantin Costea is írt a botos férfitáncok két nagy csoportjának (a rituális és a botos legényes táncok) egymáshoz való viszonyáról. Szerinte a 18. század végén a világi, szórakozó-szórakoztató funkciójú botos legényesek csoportja is a călușer táncból szakadt ki. Ennek oka a călușer hagyományának fokozatos eltűnése Erdély különböző területeiről, Szászrégen és Vajdahunyad környékének kivételével (94–95).¹¹ Erdély román közösségeinek tánckultúrájában a botos táncok, köztük a haidău szerepe is fokozatosan megcsappant, a kutató szerint ezek a két világháború között már csak a Maros középső folyásának men-

9 | A közép-erdélyi eszközös táncokkal kapcsolatos helyi terminusokra vonatkozóan a „Botos táncok az erdélyi Mezőségen” című tanulmányomban hoztam példákat.

10 | „A román căluș lényege abban rejlik, hogy a távoli történelmi múltban az iele mítoszáét összekapcsolták a férfiak botos táncaival. Az összehasonlító kutatások bebizonyították, hogy a călușer táncok az európai etnokulturális térben széles körben elterjedt, eszközzel (botokkal, kardokkal, seprűkkel, zsebkendőkkel stb.) járt férfitáncok típusához tartoznak” (35). E részletet, valamint a további, eredetileg angol nyelven megjelent szövegekből származó idézeteket a jelen tanulmány szerzője fordította.

11 | A rituális călușer és az erdélyi botos táncok közötti lehetséges kapcsolatra más szerzők is felhívják a figyelmet (Karsai és Martin 19; Dejeu 174).

tén és a Küküllő fennsíkján maradtak meg, valamint nyomokban a dél-erdélyi Hortobágy völgyében. A tánc eltűnését a különböző folklórfesztiválok és versenyek lassították a 20. század végén, írja Costea (95). A haidăura vonatkozó történeti adatok közül a tánc akrobatikus mozdulatai mellett az eszközhasználatra (botra támaszkodás, a bot átugrálása) és a küzdelmet imitáló előadásmódra hívja fel a figyelmet (94).

A magyar táncfolklorisztikai kutatások a dél-erdélyi területek mellett a Felső-Tisza vidékén találtak jelentős számban botos táncokra vonatkozó adatokat (Varga, „Eszközös táncok”, I. fejezet). A közbeeső területek, mint például Kalotaszeg és a Mezőség, sokáig fehér foltnak számítottak ebből a szempontból. Az 1990-es évek eleje óta folytatott kutatásaim azonban rámutattak arra, hogy a 19–20. század fordulóján még ezeken a területeken is divatosak voltak a különböző eszközös táncok („Botos táncok”; „Eszközös táncok”). Főleg a bottal járt táncváltozatokra vonatkozóan gyűjtöttem jelentős mennyiségű adatot a közép-erdélyi cigányok, magyarok és románok körében. Az infrastrukturális értelemben elzárt területeken, mint például a belső- és dél-mezőségi falvakban, településeken az eszközös pásztortáncokra jellemző eszközhasználat (Martin és Pesovár, „Tánc” 550–553) szinte minden formájának emlékét megtaláltam. Adatközlőim említették a bot láb alatt való átkapkodását, a letámasztott bot átugrálását, a földre keresztbe lefektetett botok fölött táncolást, a botok levegőbe dobását és elkapását. Ezek mellett emlékeztek küzdő karakterű mozzanatokra is ezen a vidéken, mint a botforgatás, egymás fenyegetése a bottal, de vágó, szűrő mozdulatokra is említettek példákat („Botos táncok” 681–683; „Eszközös táncok”, IV. fejezet). A kizárólag szóbeli visszaemlékezések alapján természetesen lehetetlen pontosan rekonstruálni az egykori közép-erdélyi botos táncokat, azonban bizonyos formai és funkcionális jegyek a fent említett kutatásaim alapján mégis körvonalazhatóak.

A) A bot passzív használatára utaló jegyek:

- támaszkodás közben figurázás, ugrások, magasra nyújtott rúgások és lábütések (hasonlóan a haidău Maros–Küküllő-vidéki változataihoz);
- a botok földhöz koppantása.

B) A bot aktív használatára utaló jegyek (ezek tűnnek régiesebbnek):

- botolóra vagy fegyvertáncra jellemző mozdulatok, mint a bot forgatása (akár egymással szemben is) vagy a botok összeütése;
- kanásztáncra jellemző mozdulatok: földre helyezett bot, vagy egymáson keresztbe fektetett botok feletti tánc (Martin és Pesovár, „Tánc” 552);
- ügyességi táncokra jellemző mozdulatok: a bot láb alatti átkapkodása, a letámasztott bot átugrálása, a botok egymásnak dobálása, a botok összeütése a test előttmögött (Pesovár, „Ügyességi táncok”).

Az eddig rendelkezésre álló adatok alapján a „Botos táncok az erdélyi Mezőségen” és az „Eszközös táncok Közép-Erdélyben” című tanulmányaimban hozzávetőle-

gesen meg tudtam határozni a botos táncok közép-erdélyi elterjedését, formai és funkcionális átváltozásai, illetve eltűnésük folyamatát. A vizsgált területeken a 19. század második felében még rendkívül gazdag formakincsű eszközöstánc-kultúra élt. A botos táncok az erdélyi magyar falvak táncrepertoárjából az 1920-as évek táján tűntek el, a románokéból csupán a két világháború között. Szerepük Közép-Erdélyben az 1950–1970-es években már elenyésző volt. Feltehetőleg ennek köszönhető, hogy Martin és munkatársai a kalotaszegi és mezőségi terepmunkáik során nem találtak recens anyagot a botos táncokkal kapcsolatban, sőt a szóbeli visszaemlékezésekben is csak elszórt közlésekkel találkoztak. Ezért vélhette úgy Martin, hogy a reneszánsz és a barokk korban „a rituális férfitáncok a mulatsági táncrendet megnyitó legénytáncokká, a középkori fegyvertáncok (hajdútánc) virtuosus bemutató, majd páros táncokká szelidültek” („Magyar táncdialektusok” 430). Ezen vélekedés alapján – valamint az erdélyi levéltári kutatások hiánya miatt – született az a tévhit, hogy a botos táncok Erdély bizonyos területein már nem voltak jellemzők a 19–20. században (Martin, „Az erdélyi román hajdútánc” 169–170).

A kutatásaim során talált adatok magyarázhatják, árnyalhatják Martin az erdélyi tánckultúra egy sajátos jelenségének változására vonatkozó fenti kijelentését. Véleményem szerint ugyanis az erdélyi botostánc-kultúra visszaszorulásának, fokozatos eltűnésének gyökerei a 19. század végi, 20. század eleji gazdaságpolitikai átalakulásokban keresendők.

A VÁLTOZÁSOK GAZDASÁGPOLITIKAI HÁTTERÉRŐL

A változások közösségi tulajdont érintő hátterét Kós Károly kutatásai alapján foglalom össze (2. kötet 14–15). A 19. században a mezőségi települések határának nagyjából 40–60%-a a faluközösség birtokában volt, a magánbirtok ebben a korszakban a mainál lényegesen kisebb területet érintett.¹² A faluközösség tulajdonában lévő határrészek használatának módjáról az erre a célra létrehozott falusi intézmények (a falu bírója, utca kapitányság stb.) döntött. A kétnyomásos rendszerben a művelt földekkel felváltva használt legelőket bérelhették ugyan magángazdák is, de ezek bizonyos időközönként „visszaszálltak” a faluközösségre. Az erdők jelentős része szintén közös birtoknak számított, amelyből a falu társadalmának minden tagja bizonyos szabályrendszer szerint részesülhetett.

Kós Károly, Andrásfalvy Bertalan és Balaton Petra vizsgálataiból tudjuk, hogy 1849 után a jobbágyi szolgáltatásoktól elesett, így saját gazdálkodásra kényszerült arisztokrácia a saját magánbirtokai növelésével próbálta gyarapítani vagyont (Andrásfalvy, „Hagyomány” 131–136; Kós 1. kötet 144; Balaton 22). Újabb termő-

12 | A 19. század végi tagosítás előtt Szék 12 000 holdas határából csak mintegy 40% volt magántulajdonban, a többi köztulajdont képezett (Kós, 2. kötet 327).

földeket Közép-Erdélyben – a lecsapolások és az erdőirtás mellett – a faluközösségek birtokába tartozó erdők és legelők kisajátításától remélhetett, amit az 1871-es arányosítási és tagosítási törvény biztosított is számára (Kós 1. kötet 65, 144; „1871. évi LV. törvénycikk”). A törvény a fent említett közösségi területeket a magánszemélyek között a már tulajdonukban lévő birtokok arányában osztotta fel. Következésképpen az eleve nagy magánbirtokkal rendelkező földesúr és a tehetősebb gazdák nagy darabokat szakíthattak ki a közösből, a szegényebbek viszont az addig szociális hálóként működő közösségi területekről szinte teljesen kiszorultak.¹³ A mezőségi arányosítás hatásait Kós mutatja be a legszemléletesebben:

A korábbi nagy közterületek felosztása az egyesek közti eddigi földbirtok arányában – egyrészt megszüntette a falu szegényebb lakóinak végső menedékét, a bárki által használható közlegelőket, másrészt pedig kihangsúlyozódott az úri nagybirtok és a kis parasztbirtok, valamint utóbbiakon belül is a földtulajdon alapú rétegződés. [...] A tagosítással kialakított önálló családi birtokokon való, ún. szabadgazdálkodás [...] érvényesülési lehetőséget biztosított [...] a nagyobb tőkével való indulás kihasználásának s mindenféle spekulációnak, ami [...] a szegényebbek munkaerejének [...] kihasználásához s kis javaikból való kiforgatásához vezetett. (1. kötet 140)

Az intézkedés eredményeképpen a 20. század elején a mezőségi földesúri birtok a falu egész határának már kb. felét-harmadát tette ki, annyit, mint az összes parasztbirtok együttvéve (1. kötet 145).

Az 1882 és 1912 között végrehajtott arányosítási és tagosítási törvények az állattenyésztésben is komoly változásokat hoztak. A tagosítás során összevont földterületeken a közép- és nagybirtokos réteg önálló juhászatot folytathatott. A kisbirtokosok ugyanakkor egymással összefogva is csak nagy nehézségek árán tudtak legelőhöz jutni. A tagosítás után ugyanis Közép-Erdélyben mindenhol áttértek a háromnyomásos gazdálkodásra, ami miatt az arányosítással felosztott, korábban kizárólag legelőnek használt ugar területe még tovább csökkent (K. Kovács, *A Borsa-völgyi juhászat* 118–119). A század végén a magántulajdont előtérbe helyező jogalkotás következtében rengeteg erdélyi falu maradt számottevő legelő nélkül (Tárkány Szücs 4–5). Mivel az erdőterületek korábbi, a 17–18. század során történt nagyfokú irtása megbontotta a tájökológiai egyensúlyt, az amúgy is nehéz gazdasági helyzetben lévő, egyébként is rossz minőségű földeken gazdálkodó mezőségi falvakat ez a változás kiváltképp sújtotta (Makkai et al. 4–5). Az önálló nyájat fenntartani képtelen kiscsordák szegénysége miatt alakult ki ekkor a közös nyájba adott juhok tavaszi próbafejesének szokása, helyi nevén *juhmérés*, illetve *összeadás* (K. Kovács, *A Borsa-völgyi juhászat* 119).

13 | Az ily módon sérült faluközösségek gyakran hosszú ideig pereskedtek a területükre bebirtokló földesurak ellen, mindhiába (Kós, 2. kötet 332–33). Az erdélyi arányosítás társadalmi, kulturális és ökológiai hatásaihoz lásd még: Andrásfalvy, „Hagyomány és környezet”; Varga, „Gondolatok”, „Adatok”.

K. Kovács László nyomán állapíthatjuk meg, hogy ugyanígy az arányosítási, tagosítási rendelkezéseknek köszönhető, hogy a Közép-Erdélyre egészen a 19. század végéig jellemző, nagy létszámú pásztorréteget foglalkoztató külterjes állattartás szinte teljesen eltűnt erről a vidékről, nyomait a 20. század közepétől már csak a juhnyájak kosarazó legeltetésében lehetett tetten érni (*A Borsavölgyi juhászat* 40–41). Az erdők felosztása miatt az addig jórészt ott legeltetett nagyállatok is kiszorultak az ugarra (118–119). E terület nem tudott kellő mennyiségű takarmányt biztosítani a ridegen tartott szarvasmarháknak, így a mezősegi gazdák a takarmánytermelést igénylő belterjes tartást, illetve azokat az állatfajtákat kezdték előtérbe helyezni, amelyeknek ez megfelelt (Kós, 1. kötet 63).

Az új rendelkezések a mezősegi falvak településszerkezetén is változtattak. Az arányosítási törvénnyel együtt járó tagosítás során sokan a falutól távol eső területeken kaptak földet, ahová egy idő után egyszerűbbnek látták kiköltözni. Kós kutatásai szerint így a nagyobb határú mezősegi falvak közelében valóságos tanya-rendszer alakult ki (1. kötet 145). A fentiek következtében az addigi falusi társadalmi és kulturális élet alapjául szolgáló gazdálkodási rendszer a 20. század első harmadára szinte teljesen átalakult. Ezzel párhuzamosan a szoros közösségi együttműködést megkívánó gazdasági élettel kapcsolatos községi intézmények (például a falubírói jogkör, fertilitykapitányság, utca kapitányság stb.) is átalakultak, illetve eltűntek (1. kötet 156–157; 2. kötet 335–340, 343–351). A társadalmi-gazdasági átalakulás következtében pedig a mindennapi életmód és a kultúra is változott. Ahogy Kós írja, a művelhető földbirtok jelentőségének növekedésével Mezőségen is megjelent a 20. századra jellemző paraszti földéhség tünete, ami a paraszti társadalmak szociális egységét, kulturális szokásrendjét sok helyütt megbontotta, illetve átalakította (1. kötet 140). Míg korábban a kevés magánbirtokkal rendelkezők is lehettek nagygazdák (nagy állatállomány esetén), ezután már a föld mennyisége lett a vagyon alapja (1. kötet 64–65, 88). Kós szerint így született meg a saját anyagi hasznát néző, mindig rohanó, tőkés mezőgazdasági vállalkozó típusa a korábbi *tempós* (értsd: a maga dolgát nyugodt tempóban intéző) paraszttal szemben (2. kötet 334). A bálványosváraljai kutatások tapasztalatai alapján állítja K. Kovács, hogy az elkülönített, tagosított birtokon gazdálkodó parasztember a „községi élet hagyományos szabályait helyezi lassan-lassan hatályon kívül”, életszemlélete megváltozik („Adatok” 47). „A tagosítás olyan határkövé vált, amelynél otffejejtette a bálványosváraljai nép régi szokásai nagy részét, *dalai javát, táncai régi módját*”,¹⁴ írja ugyanitt a kutató. A bálványosváraljai folyamatokhoz hasonlóak az egész Mezőségen lejátszódtak. Kós Székkal kapcsolatban állapította meg például, hogy az arányosítás a vagyoni különbségek kiéleződéséhez, illetve a korábban pezsgő községi élet meggyengüléséhez vezetett (2. kötet 334).

A fent leírt gazdasági változások hatására a 20. század elején a mezősegi falvakban is kialakult egy kisebb nagygazda- és egy nagyobb szegényparaszti réteg

(Kós 1. kötet 140). A köztük előforduló feszültségekről a legidősebb adatközlők még be tudtak számolni a 20. század közepén induló terepmunkák során. A táncéletet vizsgálva néhány jelenség, például a táncos közösségek kettéválása, illetve bizonyos büntető-kirekesztő rítusok (például kimuzsikáltatás) intenzívebbé válása mögött az arányosítás és tagosítás hatásait sejtem („Zenészfogadás” 254–255).¹⁵

A néprajzi párhuzamok alapján (Martin „Eszközös pásztortáncok” 296, Varga „Eszközös táncok”, III. fejezet) úgy vélem, hogy Közép-Erdély 19. századi gazdag, változatos formakincsű botostánc-kultúrájának egyik éltetője az akkor még meg lehetőséges népes és mobilis pásztorréteg lehetett, amely a rá jellemző migráció során távolabbi (például alföldi, felső-Tisza-vidéki) területeken is megfordult.¹⁶ Ahogy azt fentebb leírtam, a 19. század végi arányosítás és tagosítás a külterjes állattartást, így az addig rendkívül jelentős juhászatot is korlátozta, illetve helyhez kötötte.¹⁷ Az esztenaközösségekben végzett állattartás ekkortól már csak helybeli juhászokat igényelt, akik elsősorban a románság köréből kerültek ki.¹⁸ A fokozatosan háttérbe szoruló külterjes állattartás miatt a botos táncokat vélhetően leginkább ismerő pásztorréteg pedig jelentősen megcsappant, illetve a legelőkről kiszorulva beköltözött a falvakba. A Kárpát-medence más területein tapasztaltakhoz hasonló funkcionális és formai változások mehetek végbe tehát a mezőségi táncművészetben, amikor is a pásztorkultúra bizonyos elemei – például a botos táncok – bekerültek a falvakba, ahol korábbi küzdő jellegüket levetkőzve, a kapcsolódó bothasználatot passzívvá szelidítve épültek be a helyi táncművészetbe.¹⁹ Abban egyetérttek Martinnal, hogy az erdélyi parasztságra valóban nagy hatással

15 | Az egyébként csak egy hétvégi táncalkalmat fenntartani tudó kicsi faluban, Visában a 20. század elején rövid ideig külön „táncot” szerveztek maguknak a „gazdák” és az önálló gazdaságot fenntartani képtelen „szeginyek” („Zenészfogadás” 258).

16 | K. Kovács az 1940-es években a Borsa-völgyi juhászatot vizsgálva ír arról, hogy az 1800-as években a környékbeli pásztorok távol eső területekre is elvándoroltak (227–228), illetve, hogy az 1850-es évektől, az ugartartó gazdálkodás megszűnése miatt sok „magatarti” juhász érkezett az Alföldről Erdélybe. Jelenlétük a Borsa-völgyi falvakban a 19. század közepétől igazolható (36, 229).

17 | Erre utal a helyhez kötött részes juhászat, illetve az esztenaközösségek megerősödése a Borsa-völgyében (K. Kovács, *A Borsa-völgyi juhászat* 34–44, 229).

18 | A belső-mezőségi falvak legtöbbjében emberemlékezet óta csak helybeli vagy környékbeli pásztorokat alkalmaznak. K. Kovács 1947-es, Bálványosváralja juhászatáról szóló tanulmányában leírja, hogy a rengeteg rá háruló feladat miatt a pásztor csak falubeli lehet (196). Hasonló volt a helyzet a Borsa-völgyében is. (*A Borsa-völgyi juhászat* 233–234).

19 | A dél-dunántúli táncdialektus jellemzésénél Martin például a következőket írja: „A korábbi eszközös pásztortáncra vonatkozó adatainkat [...] kitűnően egészítik ki a dél-dunántúli falvak öregjeinek visszaemlékezései a hajdani kanászok táncaira. Eszerint a múlt századig élő kanásztánc gazdag eszközkézeltéssel, párbajszerű mozdulatokkal átszótt virtuóz táncnak mutatkozik. [...] A pásztorkultúra fokozatos felőrlődésével, a legeltető pásztorkodás felszámolásával, a pásztorok faluba költözésével ez a szilaj táncforma egyre inkább megszelídülve, lekopva, funkciójában és formakincsében megváltozva, fokozatosan átcsúszik a parasztság használatába. Ily módon egy szűkebb társadalmi réteg táncja az egész dél-dunántúli parasztság általános táncformájává válik, mely hozzáilleszkedik a földművelő lakosság táncízléséhez” („Magyar táncdialektusok” 405). Az itt leírt jelenségre Martin és Pesovár Ernő vélhetően a *Somogyi táncok* című kötet anyagának összeállításánál figyelt fel először (68–69), később Baranyából (Pesovár, „Kanásztánc, ugrós” 95), a Mezőföldről (Pesovár, „A juhait kereső pásztor” 44), illetve a Rábaközéből is hoztak párhuzamokat („Magyar tánc- ➤

lehettek a reneszánsz, a barokk és az újabb táncdivatok, aminek következtében a „középkori fegyvertáncok (hajdútánc) virtuosus bemutató, majd páros táncokká szelídültek” („Magyar táncdialektusok” 430),²⁰ de véleményem szerint a botos táncokat e divatok csak az első világháború környékén, közvetlenül az arányosítást követő időszakban tudták kiszorítani a táncrepertoárból.

A BOTOS TÁNCOK FENNMARADÁSA REVIVAL KÖRNYEZETBEN

Néprajzi kutatások mutatják, hogy a Mezőséggel szomszédos Maros–Küküllővidék román lakossága még a 20. század közepén is használt botos táncokat (Costea 94–95; Martin „Eszközös pásztortáncok” 169). A megmaradás okait vizsgálva úgy vélem, hogy ebben jelentős szerepet játszhatott a román kultúrpolitika, illetve az ezzel szorosan összefonódó színpadi revival. Martin ír arról, hogy a kelet-európai nemzetek identitásképzési tevékenységével teljes összhangban, a 19. század közepén a román értelmiségi elit is igyekezett a néphagyomány bizonyos reprezentatív elemeiből nemzeti szimbólumokat teremteni („Népi táncgyomány” 355). Erre a célra a legmegfelelőbbnek a călușerul bizonyult.²¹ Giurchescu szerint a táncot Erdélyben már 1851-ben stilizált formában alkalmazták különböző látványosságokon. Ennek következtében különböző variánsai városi kontextusba is eljutva továbbéltek, majd pedig újból folklorizálódtak (Giurchescu, „A Comparative Analysis” 37). A călușer tradicionális, falusi szintéren való gyakorlását eleinte tiltotta a romániai kommunista rezsim, részben a hagyomány erős kötődése miatt a hiedelemvilághoz, részben pedig túlságosan erős nacionalista konnotációja miatt (Giurchescu, „The Power” 112, 116). A rendszer az 1960-as években azonban a keményvonalas nacionalizmus irányába fordult, ettől kezdve támogatta a călușer²² és egyéb hagyományos táncok színpadi előadásait, és a színpadi néptánc

» dialektusok” 402). Ugyanezt a változásfolyamatot írta le a vele készített interjú során Lengyel Mihály kapuvári adatközlő, aki egy egykori ridegpásztor botos táncát utánozva tanult meg a sóprúvel táncolni.

20 | „Az erdélyi román hajdútánc” című tanulmányban leírtak szerint Martin a haidüt a 18. század előtti „kelet-európai botos pásztortáncok egyik sajátos irányba fejlődött regionális-etnikus típusának” tartja (177). Véleménye szerint „a régi kelet-európai pásztortáncok primitív jegyei Erdélyben teljesen feloldódtak, s fokozatosan beilleszkedtek az erdélyi parasztság fejlettebb tánc kultúrájába; a középkori és a reneszánsz tradíció szervesen fejlődött a formailag is tökéletesen kicsiszolt táncalkotásokig, asszimilálva a régi udvari tánc kultúra elemeit is” (180).

21 | „A tizenkilencedik század közepén az erdélyi román forradalmi értelmiség a călușerul (táncot is magában foglaló gyógyító és termékenységi rituálét) az antik római kultúrában gyökerezőnek tartotta, így a románok latin eredetének és hosszú folytonosságának jelképeként értelmezték. 1850 óta Erdély-szerzte ünnepi alkalmakkor a rituális călușból származó stilizált táncokat adtak elő.” (Giurchescu, „The Power” 116, 14. lábjegyzet)

22 | „A romániai kommunista rezsim »forradalmi« időszakában a călușer táncot száműzték, mivel a túlságosan erős nacionalista konnotáció hordozójának tekintették. Az 1960-as évek közepén éledt újjá és vált a hivatalos színpadi előadások szinte kötelező részévé, amikor a kommunista rezsim erősen nacionalista irányt vett fel.” (Giurchescu, „The Power” 116, 14. lábjegyzet)

esztétikai hatásait használta arra, hogy az ideológiájának megfelelő üzenetek eljussanak a nézőkhöz (Giurchescu, „The Power” 114). Így a călușer, valamint a román kutatók szerint belőle származó botos táncok (például a fentebb tárgyalt haidău, illetve a de botă) is bekerültek a román politikai akaratképzés eszköztárába, ami biztosította azok továbbélését, akár a városi, akár a falusi környezetet vizsgáljuk (Giurchescu, „A Comparative Analysis” 40–43; lásd még Firică).

Alább hivatkozott terepmunkaadataim alapján úgy vélem, hogy a botos táncok „visszafolklorizálódási” folyamatából a Mezőség belső részén fekvő falvak kimaradtak. Ennek okait a városoktól való nagy távolságban látom, illetve abban, hogy a Mezőség a Maros–Küküllő-vidékhez képest infrastruktúrális, gazdasági és kulturális értelemben egyaránt elzártabb. Azt is meg kell említeni, hogy a belső-mezőségi falvak nagy részében egyáltalán nem, vagy csak nagyon rövid ideig működtek tánc csoportok a 20. század folyamán.²³ Ezzel szemben a Maros–Küküllő-vidéken, illetve a Dél-Mezőségen az intézményes román táncoktatás már az első világháború után megindult az iskolákban (Varga, Interjú Császár Lajossal; Interjú Farkas Annával). Információim szerint közvetlenül a második világháború után a városokhoz közeli településeken sok falusi tánc csoport szerveződött, sőt arra is találtunk utalást, hogy a területen falusi román tánc csoportok már a két világháború között is léteztek. A téma még további kutatást igényel, de eddigi adatink alapján megállapítható, hogy az intézményes román táncoktatás közel száz éve működik a Maros–Küküllő-vidéken, valamint a Mezőség déli részén.²⁴ Itt tehát a román kultúrpolitika által támogatott és befolyásolt revival közeg élte tovább a botos táncokat egészen a 20. század végéig.

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar néptánc kutatásban a tánc kultúra változásai mögött álló lokális gazdasági, társadalmi és politikai háttérrel is értelmezni tudó kontextuális szemlélet egyetlen korszakban sem vált meghatározóvá, illetve a magyar anyagra „átdolgozott” teóriává.²⁵ Az 1940-es évek törekvései ebbe az irányba is mutattak,²⁶ de később ez az irányzat – ahogy arra már a bevezetőben utaltam – háttérbe szorult.

23 | Terepmunkám eddigi eredményei szerint hosszabb ideig csak Kötelenben volt román tánc csoport, a két világháború között. Ezen kívül rövidebb ideig Gyulatelkén, valamint Magyarpalatkán működtek tánc együttesek. E két utóbbi a második világháború után alakult, és néhány évig élt csupán (Interjú Juhos Máriával; Interjú Nădăsănu Mihajjal; Interjú Pop Vasiléval).

24 | Magyarfrátáról már az 1930-as évekből vannak adataink iskolai és falusi zenés-táncos ünnepekre vonatkozóan, amelyeket napjainkig folyamatosan megrendeznek (Lăcrămioara 11–15).

25 | Pedig a nemzetközi példákra korán, már 1939-ben történik magyar részről reflexió (Varga Sándor Frigyes).

26 | Itt elsősorban Belényesy Mártának a bukovinai székelyek tánc kultúrájának változásaival kapcsolatos vizsgálataira gondolok. Erre vonatkozó, szinte programadó felhívást is ismerünk a kommunista hatalomátvételt megelőző korból (Kaposi 24–25).

Felföldi László a funkcionalista szemlélet megjelenését jelzi ugyan azokban a táncos kismonográfiákban,²⁷ amelyekben a szerzők külön fejezetben foglalkoznak a vizsgált település vagy terület általános kulturális, gazdaságföldrajzi, esetlegesen politikai jellemzőivel (Felföldi 103). A szerzők ezeket azonban csak ritka esetben, és csupán az említés szintjén kapcsolják össze a tánc kultúrával, soha nem jelenítik meg olyan módon a kulturális, esetleg a társadalmi-politikai kontextust, hogy a táncos jelenségeket ebbe behelyezve funkcionális értelmezést lehetne elvégezni. Általában etnográfiai leírásokról van tehát szó, ahol a vizsgált táncanyag, táncos egyéniség vagy falusi táncélet, illetve az ezek mellett külön fejezetben felvázolt kulturális-társadalmi háttér közötti kapcsolatok „megsejtését” az olvasóra bízják. Funkcionalista, illetve kontextualista szemléletről – mivel ez önálló értelmezési és módszertani keretet, eszme- és eszközrendszert jelent – ezért ezekben az esetekben nem beszélhetünk.

Tanulmányomban igyekeztem a közép-erdélyi botos táncok változásainak okaira magyarázatot adni a vonatkozó gazdaság- és kultúrpolitikai kontextus sarokpontjainak ismertetésével. Kós Károlyhoz hasonlóan azt gondolom, hogy a népélet és a népi műveltség vagy ezek egyes jelenségeinek változását nem lehet a történeti és politikai folyamatok megismerése nélkül felvázolni (1. kötet 137). Ezzel összhangban úgy vélem, hogy a közép-erdélyi botos táncok eltűnése csak a helyi történeti, gazdaságpolitikai események ismeretében érthető meg. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a 19. század végi, 20. század eleji jogi és gazdasági változások nyomán a gazdálkodás ésszerűbbé, hatékonyabbá vált, de ennek szociokulturális következményeivel a korszak jogalkotói és a törvényt kijáró, nagy lobbierővel rendelkező földbirtokosok vélhetően nem törődtek. Mindezekre a néprajzi kutatások világítottak rá, jóval később, a 20. század közepén. A korábban rituális funkcióban is előforduló botos táncok egy része, a román kultúrpolitikai akaratképzésnek megfelelően átalakulva, fontos szerepet töltött és tölt be ma is a román revival szintéren.

Kutatásom egyik tanúsága ma már tudományos közhelynek számít: a korábbi közegükből kimozduló kulturális jelenségek más keretbe kerülve teljesen más szerephez és jelentéshez jutnak, amely szerepet az új kulturális miliő sajátos szabályrendszere nagyban befolyásolja. Esetünkben látható, hogy egy rituális funkciókkal is bíró táncfajta hogyan profanizálódik, és válik szinte kizárólag bemutató jellegű táncáccá úgy, hogy mindeközben a revival szintereken különböző nemzeti és etnikus képzetek kapcsolódnak hozzá. Hozzátehetjük, hogy az átalakulást jelzik a fenti táncok formai változásai is, tehát a formai-szerkezeti vizsgálatokat – bizonyító erejük miatt – fontosnak tartom az antropológiai jellegű kutatások esetén is.

27 | Lásd például Martin György *Bag táncai és táncélete* és Pesovár Ferenc „Tyukod táncai és táncélete” című írásait.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm Adorjányi-Szabó Nórának, Barabási-Mocsári Erikának, Both Józsefnek, Karácsony Zoltánnak és Pávai Istvánnak a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.

A tanulmány a K 124270 számú projekt keretében a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K_17 kutatási pályázati program finanszírozásában készült.

FORRÁSOK

- „1871. évi LV. törvénycikk az arányosításról és a tagosításról.” *Netjogtár*, net.jogtar.hu/getpdf?docid=87100055.IV&targetdate=&printTitle=1871.+%C3%A9vi+LV.+%C3%B6rv%C3%A9ny+cikk&referer=1000ev.
- A. Gergely András, szerkesztő. *Zene és/vagy politika: Zeneantropológiai megközelítések*. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, 2010. Munkafüzetek 112.
- Andrásfalvy Bertalan. „Hagyomány és környezet.” *Az idő rostájában: Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, szerkesztette Andrásfalvy Bertalan et al., 3. kötet, L'Harmattan Kiadó, 2004, pp. 117–138.
- . „Párbajszerű táncok az európai és a magyar hagyományban.” *Magyar néptánchagyományok*, szerkesztette Lelkes Lajos, Zeneműkiadó, 1980, pp. 109–124.
- Balaton Petra. *A székely akció története, 1902–1914: Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására*. 2006. Debreceni Egyetem, PhD-disszertáció.
- Belényesy Márta. *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél*. Akadémiai Kiadó, 1958.
- Buckland, Theresa. „Dance, Authenticity and Cultural Memory: The Politics of Embodiment.” *Yearbook for Traditional Music*, 33. szám, 2001, pp. 1–16.
- Costea, Constantin. „Az erdélyi román botostáncok.” *Martin György emlékezete*, szerkesztette Felföldi László, Magyar Művelődési Intézet, 1993, pp. 93–97.
- Dejeu, Zamfir. *Dansuri tradiționale din Transilvania*. Clusium, 2000.
- Felföldi László. „A funkció vizsgálata a magyar néptánckutatásban.” *Tánc tudományi Tanulmányok 1996–1997*, szerkesztette Kővágó Zsuzsa, Magyar Tánc tudományi Társaság, 1997, pp. 100–108.
- Firică, Camelia. „The Romanian Căluș: Symbol of National Identity.” *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 4. évf., 2. szám, 2011, pp. 3–18.
- Gábor Anna. „Társadalmi jelenségek a néptánckultúrában.” *Táncművészet*, 6. évf., 8. szám, 1956, pp. 366–370.
- Giurchescu, Anca. „A Comparative Analysis between the »Căluș« of the Danube Plain and »Călușerul« of Transylvania (Romania).” *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34. évf., 12. szám, 1992, pp. 31–44.
- . „The Power of Dance and Its Social and Political Uses.” *Yearbook for Traditional Music*, 33. szám, 2001, pp. 109–121.
- Hanusz Zsuzsanna. „A hajdani hajdútánc nyomában.” *Újkor.hu: A velünk élő történelem*, 2015. 06. 14., ujkor.hu/content/a-hajdani-hajdutanc-nyomaban.
- Ilieva, Anna. „Bulgarian Folk Dance During the Socialist Era, 1944–1989.” *Yearbook for Traditional Music*, 33. szám, 2001, pp. 123–126.
- Kaposi Edit. „A néptánckutatás újabb feladatai.” *Ethnographia*, 58. évf., 3–4. szám, 1947, pp. 242–246.
- Karsai Zsigmond és Martin György. *Lőrincréve táncélete és táncai*. MTA Zenetudományi Intézet, 1989.

- Kavecsánszki Máté. „A táncantropológiai módszer alkalmazásának lehetőségei a nemzeti-etnikai identitás vizsgálatában.” *Tanulmányok az emberi gondolkodás tárgykörében*, szerkesztette Karlovitz János Tibor, International Research Institute, 2013, pp. 89–97.
- . „Tánc és politika: Szempontok a tánc kultúra és a politikai akaratképzés közötti kapcsolat értelmezéséhez.” *Híd*, 3. szám, 2014, pp. 74–89.
- K. Kovács László. „Adatok a bálványosváraljai fejős juhászathoz II.” *Ethnographia*, 58. évf., 3–4. szám, 1947, pp. 191–210.
- . *A Borsa-völgyi juhászat*. Gondolat / Európai Folklor Intézet, 2008.
- Kós Károly. *A Mezőség néprajza*. Mentor Kiadó, 2000. 2 kötet.
- Könczei Csilla. „A hagyományos zene reprezentációi a kommunista és posztkommunista Romániában.” *Táncelméleti írások – Writings in Dance Theory: 1987–2004*, szerkesztette Könczei Csilla, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2007–2009, pp. 87–94.
- Kürti László. „Tánc történeti mítoszok: A hajdútánc forráskritikai megközelítése.” *Aranyhíd: Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*, szerkesztette Jakab Albert Zsolt és Vajda András, Kriza János Néprajzi Társaság / BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Intézet / Erdélyi Múzeum Egyesület, 2017, pp. 1029–1041.
- Lăcrămioara, Florentina Pop. *Frata – vatră de cultură, tradiții și spiritualitate*. Editura Tradiții Clujene, 2016.
- Loutzaki, Irene. „Folk Dance in Political Rhythms.” *Yearbook for Traditional Music*, 33. szám, 2001, pp. 127–137.
- Makkai Gergely, Fazakas Csaba és Kovrig Zoltán. „Az erdő szerepe az Erdélyi-Mezőség tájékológiai egyensúlyvesztésében.” *II. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. Szeged, 2004. szeptember 2–4. Geográfus Hírlevél*, geography.hu/mfk2004/mfk2004/cikkek/makkai_fazakas_kovrig.pdf.
- Martin György. „Az erdélyi román hajdútánc.” *Magyar néptáncgyűjtemények*, szerkesztette Lelkes Lajos, Zeneműkiadó, 1980, pp. 169–183.
- . *Bag táncai és táncélete*. Művelt Nép Könyvkiadó, 1955. Néptáncosok kiskönyvtára 16–18.
- . „Eszközös pásztortáncok.” *Népzene, néptánc, népi játék*, szerkesztette Hoppál Mihály, pp. 295–319. *Magyar Néprajz*, főszerkesztő Dömötör Tekla, 6. kötet, Akadémiai Kiadó, 1990.
- . „Magyar táncdialektusok.” *Népzene, néptánc, népi játék*, szerkesztette Hoppál Mihály, pp. 390–451. *Magyar Néprajz*, főszerkesztő Dömötör Tekla, 6. kötet, Akadémiai Kiadó, 1990.
- . „Népi táncgyűjtemény és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép Európában, a XVI–XIX. században.” *Ethnographia*, 95. évf., 3. szám, 1984, pp. 353–361.
- Martin György és Pesovár Ernő. „A kanásztánc.” *Somogyi táncok*, szerkesztette Morvay Péter és Pesovár Ernő, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954, pp. 58–77.
- Martin György és Pesovár Ernő. „Tánc.” *A magyar folklór*; szerkesztette Voigt Vilmos, Osiris Könyvkiadó, 1998, pp. 540–602.
- Öztürkmen, Arzu. „Politics of National Dance in Turkey: A Historical Reappraisal.” *Yearbook for Traditional Music*, 33. szám, 2001, pp. 139–143.
- Pávai István. „A népi és nemzeti kultúra viszonyának néhány zenei vetülete Erdélyben.” *Népzenei tanulmányok: A népi és nemzeti kultúra viszonyának néhány zenei vetülete Erdélyben*, szerkesztette Pozsony Ferenc, Kriza János Néprajzi Társaság, 1999, pp. 142–160. Kriza Könyvek 3.
- Pesovár Ferenc. „A juhait kereső pásztor”: *Fejér megyei néptáncok*. István Király Múzeum, 1983. Az István király Múzeum Közleményei, A sorozat 26.
- . „Kanásztánc, ugrós.” *Tánc kutatás és táncgyűjtemény Dél-Dunántúlon*, szerkesztette Bodai József, Népművelési Propaganda Iroda, [1981], pp. 94–98.
- . „Tyukod táncai és táncélete.” *Szatmári táncok*, szerkesztette Szentpál Mária, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954, pp. 5–18.
- . „Ügyességi táncok.” *Magyar Néprajzi Lexikon*, szerkesztette Ortutay Gyula, 5. kötet, Akadémiai Kiadó, 1982, pp. 437–438.

- Quigley, Colin. „Reflections on the Hearing to »Designate the Square Dance as the American Folk Dance of the United States«: Cultural Politics and an American Vernacular Dance Form.” *Yearbook for Traditional Music*, 33. szám, 2001, pp. 145–157.
- Reed, Susan A. „The Politics and Poetics of Dance.” *Annual Review of Anthropology*, 27. szám, 1998, pp. 503–532.
- Tárkány Szűcs Ernő. „A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváraán.” *Erdélyi Múzeum*, 44. évf., 3–4. szám, 1944, pp. 464–475.
- Varga Sándor. „Adatok a dualizmus kori, székelyföldi arányosítás és kivándorlás kérdéséhez.” *Belvedere Meridionale*, 20. évf., 3–4. szám, 2008, pp. 73–87. www.belvedere-meridionale.hu/lapszamok/archive/2008_2.pdf.
- . „Botos táncok az erdélyi Mezőségen.” *Olvasó: Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*, szerkesztette Mód László és Simon András, Gál Ferenc Hittudományi Főiskola / SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2010, pp. 678–687. *REAL*, real.mtak.hu/20551/1/Botos_tancok_az_erdelyi_Mezosegen_u_223949.525888.pdf.
- . „Eszközös táncok Közép-Erdélyben.” *Kései virágkor: Tanulmányok az erdélyi Mezőség tánc kultúrájáról*, szerkesztette Varga Sándor. *Folkrádió: Folkszemle*, 2010. október, folkradio.hu/folkszemle/varga_eszkozos5/index.php.
- . „Gondolatok a dualizmus kori, székelyföldi arányosítás és kivándorlás témakörében.” *Korunk*, 18. évf., 6. szám, 2007, pp. 70–76. *Elektronikus Periodika Archivum*, epa.oszk.hu/00400/00458/00126/3502.html.
- . Interjú Császár Lajossal és Rozsnyai Jánossal. 2018. április 19., Berkenyes. Hangfelvétel, a felvételt készítő tulajdonában.
- . Interjú Farkas Annával. 2015. június 13., Mezőmehes. Hangfelvétel, a felvételt készítő tulajdonában.
- . Interjú Juhos Máriával. 2013. július 21., Magyarpalatka. Hangfelvétel, a felvételt készítő tulajdonában.
- . Interjú Lengyel Mihállyal. 2013. június 21., Kapuvár. Hangfelvétel, a felvételt készítő tulajdonában.
- . Interjú Nádásán Mihájjal. 2001. július 11., Kolozsvár. Hangfelvétel, a felvételt készítő tulajdonában.
- . Interjú Pop Vasiléval. 2012. október 13., Kötelend. Hangfelvétel, a felvételt készítő tulajdonában.
- . „Scientific Legacy of György Martin.” *Foundations of Hungarian Ethnochoreology: Selected Papers of György Martin*, szerkesztette Fügedi János et al., Research Centre for the Humanities Institute for Musicology / Hungarian Heritage House, 2020, pp. 86–97. *Hungarian Ethnochoreology*.
- . „Szöveggyűjtemény az erdélyi eszközös táncok vizsgálatához.” 2010. BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archivum, Akt.1710. Kézirat.
- . *Változások egy mezősi falu XX. századi tánc kultúrájában*. 2011. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD-disszertáció. *MTA Könyvtár és Információs Központ*, realphd.mtak.hu/554/7/varga_disszertacio_fotoknelkul.pdf.
- . „Zenészfogadás az erdélyi Mezőségen.” *Zenetudományi Dolgozatok 2013–2014*, szerkesztette Kiss Gábor, BTK Zenetudományi Intézet, 2016, pp. 251–287. *REAL*, real.mtak.hu/89613/1/PDFsam_Dolgozatok-2013-2014_web.pdf.
- Varga Sándor Frigyes. „A tánc néprajzi vizsgálata.” *Bevezetés a táncirodalomba*, szerkesztette Varga Sándor Frigyes, Stephaneum Nyomda, 1939, pp. 27–39.